

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

Сыдыков Б.К.

**МЕЙКИНДИКТЕ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ ЖАНА КОЖОМКУЛ
 БАЛБАНДЫН ЭСТЕЛИГИ**

Сыдыков Б.К.

**МЫШЛЕНИЕ В ПРОСТРАНСТВЕ И ПАМЯТНИК
 БОГАТЫРЯ КОЖОМКУЛА**

B.K. Sydykov

**THINKING IN SPACE AND MONUMENT HEROES
 OF KOZHOMKUL**

*Мейкиндикте образ жаратуу искусстводо
 негизги ролду аткарат.*

УДК:75/76

Макалада Мейкиндикте ой жүгүртүү – деген эмне суроосу каралат. Скульптуралык эстеликти окуучулар мейкиндик ой жүгүртүүсү аркылуу кандайча элестетип жана түшүнө билүүсү жөнүндө автор өзүнүн көз карашын, Кожомкулдун эстелигинде мисал катары кеңири токтолуп, түшүндүрмө берет.

Негизги сөздөр: мейкиндикте ой жүгүртүү, балдар, скульптура, искусство, эстелик, Кожомкул, пластика, сезим, образ.

В статье рассматривается вопрос что такое мышление в пространстве. Автор дает свое размышление по поводу пространственного мышления школьников и студентов на уроке скульптуры в школах и художественных факультетах вуза. Изобразительное искусство приобретает в силу присущей ему конкретности, наглядности большое значение. Через образы искусства у детей воспитываются интерес и любовь к прекрасному, развиваются эстетические чувства. Перед ними раскрываются богатство и разнообразия красок окружающего мира, форм движения.

Ключевые слова: пространство, мышление, дети, скульптура, искусство, памятник, Кожомкул, пластика, чувство, образ.

The article discusses the question what is the thinking in space. The author gives her reasoning about spatial thinking students on the lesson of sculpture in schools and art faculties of the University. Fine arts is gaining in strength prissey him of specificity, clarity, great value. In art the children are brought up interest and a love of beauty, develop aesthetic sense. In front of them reveals the richness and diversity of colours of the environment of the world, forms of movement.

Key words: space, thinking, children, sculpture, art, monument, Kozhomkul, plastic, feeling, image.

Студенттер окуу программасынын негизинде сүрөт, живопись скульптура, перспектива жана башка предметтерден сабак алышат, бирок мейкиндикте ой

жүгүртүүнүн (м.о.ж.) өсүп өнүгүшү тууралуу бизде так маалыматтар жазуу жүзүндө жокко эсе.

Мектеп жашына чейинки ар бир бала ой жүгүртүп элестете баштаганда эле мейкиндикте нерсени көз алдыга элестете биле баштайт. Жана ал баланын аң-сезими менен бирге өөрчүп өнүгүп олтурат. Ойлоп көрсөк, бул сезим органдары калыптанган мезгилден эле башталат турбайбы. Сезим органдарын Аристотель беш бөлүккө бөлүп атап келген маселен көрүү, угуу, даам, жыт, тую. Албетте андан бери дагы өзгөрүүлөр, толуктоолор болду.

Жана ушул сезимдер чыгармачылыкта негизги ролду ойноп, көрүнүп турган заттардын өз ара жайгашын, аба мейкиндигинде элестете билүүсү өсүп өркүндөп, акыл кругозору (билим көлөмү) менен улам жаңылана, толуктала берет. Балдар мектеп жашына чейин, жомокторду көп угуп, жомоктогу жан жаныбарларды, мөмө жемиштерди, жаратылыштагы кооз түстөрдү көз алдыга мейкиндикте элестетете билет. Мына ушул мейкиндикте балдардын көлөмдүү ой жүгүртүүсүнүн өсүп өнүгүүсүн изилдеп, чыгармачылыкта канчалык таасири бар экенин аныктоо башкы максат катары алынды.

Көз менен көрбөй, бир образды колго кармап анын экинчи бир образга окшош же окшош эместигин тую, сезүү, бул көлөмдүү ой жүгүртүүнүн өөрчүгөн ыкмасы.

Тапшырма:

Натюрморт. 1.

Рельефте берилген өлчөмдө чайнек, кружка бөлкө нан, драпировка окутуучунун көрсөтмөсү менен натурадан иштеп чыгуу.

Натюрморт. 2.

Ушул үлгүдөгү тапшырманы натурасыз элестетип, бир көрүп эстеп калган нерселерди кайра жаратуу.

Болгон окуя:

Бир белгилүү скульпторго көзү көрбөгөн азия адам аялынын фото сүрөтүнө карап эстелик жасап берүүгө заказ берет. Арадан күндөр өтүп скульптордон «даяр болду» деген кабар алат. Окшош же окшобогонун алаканы менен сылап көрүп кайжери окшобой калганын айтат. Кийин портрет бүткөндө аялынын окшоштугуна өзү да, таанып, билип жүргөн эл да ыраазы болуп скульпторго алкыш айтышат.

Мен мрамор ташынан периштени көрүп, аны бошотуп алыш үчүн ташты чеге бердим.

(Микеланджело).

Бир жолу чегин кенейткен акыл эс, эч качан оордуна кайтпас.

(Альберт Эйнштейн).

Балдардын кулагы менен угуп, көзү менен көргөндөрүн мейкиндикте көлөмдүү элестете билишин анактаган соң, мейкиндиктеги көлөмдүү образды кагаз бетине кандайча жайгаштырабыз, түшүрөбүз? Бул техникалык окуу процесси мектепте башталып жогорку педагогикалык окуу жайларында улантылат.

Мектеп жашына чейинки жана мектеп жашындагы окуучулардын сүрөттөрү көпчүлүк учурда сызык, чийин менен тартылып схемалык түрдө, геометриялык көлөмсүз формаларда сүрөттөлөт. Геометриялык элестетүүнү калыптоо акыл-эс тарбиясынын ажырагыс жана маанилүү бөлүгү. Мейкиндикте элестетүү синтетикалык мүнөзгө ээ, анткени анда форма, абал чондук, багыт ж.б. мейкиндикти мүнөздөөчү түшүнүктөр камтылган. Башталгыч мектептин окуучуларында геометриялык элестетүүнү өнүктүрүү бул – окуучуларда геометриялык образдарды түзө алышы, образдардын касиеттерин аныкташы фигуралардын айкалышын, бири-бири менен мүнөздөлүшүн түшүнүү, ошондой эле аларды чийүү жана өлчөө мүмкүнчүлүгүн пайда кылуу. Окуучулар сүрөт тартуу менен бирге геометрикалык фигуралардын байланыштарын, бири-бирине карата жайгаштырууларын элестетүүгө жетишет. Бул предметте буюмдардын эскизин чийүү дагы абдан маанилүү ролду ойнойт. Скульптура предметинде көптөгөн фигуралар менен түздөн түз таанышып, көлөмдүү натюрмортто болобу же рельефтеби окуучулар мейкиндиктеги багыттуулукка көнүшөт.

Мисалы: Оңго, солго, өйдө, ылдый, түз сызыкка жайгаштыруу, айлананын ичинде жайгаштыруу. Геометриялык орнаменттен, өсүмдүк оюм-чийимдерине чейин сүрөтүн тартып, кол менен жасашат. Орнаменттин композициялык уландысын (симметрия, метр, ритм ж.б.) элестетүүгө жетишет. Бул учурда көрүү системасы менен бирге, окуучулардын өз колдору менен кармап көргөндүгүнө байланыштуу кабыл алуусу өөрчүп өнүгөт.

И. Арабаев атындагы КМУдин студенттери мейкиндикте ой жүгүртүүсү практикалык адис сабактардан, скульптурада, сүрөттө, живописсте үч өлчөмдө чагылдыруулары керек. Жөнөкөй тапшырмадан татаал көнүгүүлөргө өтөт. Мейкиндикте ой жүгүртүүнүн (м.о.ж.) негизги предмети болуп эсептелген **перспектива** сабагы параллель өтүлөт. Бир барак кагаз

бетине үч өлчөмдүү картиналардын эскиздерин жаратуунун үстүндө иштөө алгачкы 1-курстан башталат. Баардык сабактар классикалык ыкмада ар бир окутуучунун бекитилген иш планынын негизинде жүргүзүлөт.

Скульптура сабагында адамдардын сезим органы болуп эсептелген органдардын ичинен көрүү, жана тую сезимдери чыгарма жаратууда негизги ролдо болот. Байыркы Египеттеги пирамидалар, рельефтер мисал болуп бере алат. Ошол биздин заманга чейин (35 к.б.з.ч.) скульпторду «кески» - деп аташкан. Кесип, жонуп жасагандан улам аталган окшойт. Кыргыз тилине окшоштугуна маани берип коюнуздар. (Древнеегипетская скульптура).

Мейкиндикте ой жүгүртүү (м.о.ж.) – бул логикалык ой жүгүртүүгө моңтойлуу шарт түзөт жана сандар менен оперировать этүүнү үйрөтөт. Мектептен геометрияны окуп үйрөнүү, математик балдарды гана тарбиялап өстүрүү деген эмес. Мейкиндик интеллекти өнүккөн көптөгөн профессионалдык жана турмуш маселелерин чече билген башкалардан маселени так жана тез аныктай алган жөндөмдүү адамдарды тарбиялоо. Мейкиндикте ой жүгүртүүнү билбей

Айкелчи

Художник

Архитектор

Инженер-конструктор

Логистика боюнча адист болуп иштеп кетиши мүмкүн эмес.

Кожомкул балбандын эстелиги жана мейкиндикте көлөмдүү ой жүгүртүү.

Капырай өңүмбү же түшүмбү? -

Мынчалык чоң айкелди ким тургузду.

Көңүлүм басынтууну жээке серпе,

Көргөндөй болдум кайра гүл турмушту.

Нурпаис Жаркымбаев, акын.

Мейкиндикте элестетип, ой жүгүртүп Кожомкулдун эстелиги кандай болот, атты көтөртсөк кандай көтөртүш керек, а балким реалдуу түрдө натурадан бир балбан жигитке көтөртүү керектир. Ооба ошондой эле болду. Кожекемдин Кайрат - деген жээни бар экен боюу 2.05 см сымбаттуу алп жигитке тай көтөртүп көрдүк, ошондо айтылуу балбандын чындап эле ат көтөргөндүгүнө шек болбоду. Ишимдин алга жылышына чоң таасир берди. Себеби ой кыялдан сырткары натурадан көргөн реалдуу турмушка жакын болот эмеспи. Кайрат тайды көтөргөндө тим эле кишенеди дейсиң! Тыбырчылап, таштап жибереби дегендей чоочулаган көздөрү, сапырылган куйрук жалдары, бышкырган таноолору бирде көрүнүп бирде көрүнбөгөн кан тамырлары. Мен үчүн ушул кыска учур, жасала турган эстеликтин эскизин түзүүгө дагы да жаны толуктоолорду кошууга түрткү берди. Ат көтөргөн балбандын позасы кандай болору, пластикалык абалы мага белгилүү болду, атты дал ушундай эки далысына так көтөрүп алары **аныкталды**. Бет маңдайдан атты так көтөрүп жеңиштүү турган менен төрт тарабынан төрт башкача көрүнөт. Антикалык доордун скульпторлорунун канондорунун негизинде

пропорцияларынын сакталышы, спираль түрүндөгү динамикалуу кыймылы, тээ жогорудан аттын өркөчү жана соорусунан төмөн балбандын сымбаттуу алп мүчөсүн (фигурасын) таасын билдире сылай түшкөн жандуу драпировканы көрүүчүлөр бир караганда эле түшүнө биле бербейт. Ал эми ушул эле драпировканы арт жагын көздөй балбан менен атты бир бүтүмгө келтирип жука жибек кездеме менен жаап койгондой аттын да алптын да көрүнүшү ынанымдуу. Майдалабай окуучуларга жеткилтиүү болсун деп, тагыраак айтканда аттын массасын (көлөмүн), арткы буттарынын туяктарын кошо айрыкча ачып белгилей түшкөн драпировка жалпы композициясын бузбай, көркүнө көрк кошуп кыргыздын кыял ойуму менен (жерге) постаментке түшөт. Бул деген ат менен балбандын байланышы, бул экөөнүн жер менен болгон байланышы деп ойлойбуз. «Адам аттын үстүндө болушу биз күнүмдүк турмушта көрүп, билип жүргөн көнүмүш адат, ал эми атты адамдын көтөрүшү таң калаарлык, композициясы динамикада кызыктуу чечилген, скульптура искусствосунда жаңылык» - В. Шестопал КР эл сүрөтчүсү.

Скульптура живопись менен графикага караганда үч өлчөмдүү, көлөмдүү жана мейкиндиктүү, аны туш тараптан алыстан-жакындан, айланып карап көрүү керек.

1-көрүнүш. Чүй көчөсү тараптан атты жаңы көтөрүп кере кадам таштаган мезгили.

2-көрүнүш. Күн чыгыштан, бет маңдайдан атты так көтөрүп жеңиштүү аскада тургандай. Спорт сарайына кире беришиндеги гранит тепкичтер аркылуу өйдө көтөрүлгөндө, ат көтөргөн балбан менен көрүүчүнүн ортосундагы байланыш күчөп, ар бир тепкичке көтөрүлгөн сайын балбанга жакындатып Төө-Ашуунун белине көрүүчү өзү чыгып бара жаткандай Кожомкулга, анын жулкунган күлүгүнө, көз караштарына улам жакындай бергендей сезилет.

Ар кандай көрүнүп, демек алыстык кыскарып, мында мейкиндик гана өз ролун ойноп жатат.

Аттын оор саалмагынан алдыга ийилген скульптуралык фигура жогортодон төмөн карап тургандай болуп, спорт сарайынын алдыга ийилген, жаадай тартылган тирөөч мамылардын катарын коштой алдыга умтулгандай орнотулган.

3-көрүнүш. Түндүк капталынан. Көрүүчү стадиондон Чүй тарапты көздөй басканда Кожомкулдун алдыга ийилип оор салмакты көтөрүп басканын даана байкайт.

4-көрүнүш. Күн чыгышты көздөй ат көтөрүп дагы бир күндү артка таштап узап бара жаткан балбандын элеси.

Баардык жагынан постаментке тегерете жабыштырылып коюлган гранит таштар Төө-Ашуунун аска таштарын, мейкиндикти элестетет. Ал эми алдыңкы башкы фасадда бийик Ала-Тоого окшогон ташта Кожомкулдун оң колунун изи түшүрүлгөн. (Чаргын деген байдын күмбөзү курулуп жатканда элдин суранычы боюнча балбан эки колунун алаканынын изин жаңы ката элек шыбакка калтырган экен.)

Эстеликти Конушбаев Тынычбектин жеке көзөмөлүндө жасалып, каржыланды.

Эстеликтин архитектору Байназаров С.И.

Күнүмдүк турмушта мейкиндикте ой жүгүртүүдө (м.о.ж.) билүү.

Белгиленген жердин картасын түшүнө билип тез арада жетип баруу.

Айлана чөйрөнүн аралыктарын билүү, бир жерден экинчи жерге жетүү үчүн.

Автомашиналарды коюучу айанттардын өлчөмүн билип, габариттик өлчөмдөрдү сезүү жана автомашинаны өз оордуна коюу.

Үйдө белгиленген орунга эмеректерди жайгаштыруу.

Бул маселелерди чечүүдө кыйынчылыктар болсо атайын аралыктарды сездирүүчү көнүгүүлөрдү жа-соого туура келет.

Учурдан пайдаланып айта кетчү нерсе эркек адамдардын узак жолдо, аралыктарда ориентация алуусу аялдардыкына караганда мыкты өөрчүгөн. Ал эми аялдардыкы анча чоң эмес мейкиндикте ориентация алуусу жакшы өөрчүгөн. Психологтордон калган кеңеш: «Үйдөн үй буюмдарын жоготсоңор аялдан сура, көчөдө жолдон адашсаңар эркектерден сурап бил» - деген сөз калган.

Мейкиндик интелекти эки акыл жөндөмүнө таянат.

1. Мейкиндикте элестетүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болуу. Оюнда, мейкиндикте элестетип көлөмдүү образды түзө билүү.

2. Мейкиндикте (ойлоо процесси) көрүнүштөрдү элестетип манипуляциялоо.

М.О.Ж. Баардык татаалдыктарына карабастан азаркы учурда компьютерди иштетүү менен биз 3D да көптөгөн жаңы ачылыштарга жетип жатабыз. Өзгөчө М.О.Ж. жаңыча түрлөрү пайда болууда. Алсак компьютер, телефондордо көрсөтүлүп жаткан «Тетрис» ойнондар, көз айнек кийип көрүп жаткан «Аватар» 3D көркөм фильми ж.б. пайда болууда.

Биздин турмушта кыргыздарда скульптура дүйнөсү ачык жана ар түркүн көрсөтүлгөн, көптөгөн жылдардан бери таланттуу чебер скульпторлор өздөрүнүн чыгармаларын жаратып келүүдө. Художниктер өздөрүнүн жараткан чыгармаларында дүйнөгө көркөм элестүү карап, айлана чөйрөнү чагылдырган эстетикалык идеяларын, кыялдарын ишке ашырышат. В.В. Ермонская өзүнүн «Скульптураны түшүнүү» деген китебинде «Скульптураны билесинби?» - деген суроого «билем, албетте билем» - деп жооб бергендигин айтышат. Эгер андан скульптура эмнени түшүндүрөрүн кайсы белгилүү скульпторлорду таанып билерин, өздөрүнүн чыгармаларында кандай чараларды, ыкмаларды курал жарактарды колдонорун жана скульптура искусствосунда алардын мүмкүнчүлүктөрү жана өзгөчөлүктөрү жөнүндө көптөгөн суроолорго алар ошол заматта жооп бере алышпайт. Себеби скульптуранын талабы-эрежелери көп, дароо бардыгын камтыш кыйын. «Живописи көз менен гана көрүүгө болот, скульптура сокурлар үчүн да да жаралган» - деген Д. Дидро.

Жер жүзүнүн мен мен деген балбаны,
Суусамырдын элегине эленбейт,

Антей менен Гераклың келсе да,
Кожомкулдун билегине тең келбейт.

Ш. Дүйшеев, акын.

Скульптураны ар точкадан карап көрүү пластика каны кабыл алууда манилүү шарттардын бири. Бул атайын адистик өзгөчөлүктү демейде скульптуралык образды жаратууда «мейкиндикте жана өз убагында» колдонулат. Пластикалык үч өлчөмдүн өзүнө каткан бай мүмкүнчүлүктөрүн (опыттуу) даасыккан скульптура чеберлери эч качан колдонбой кое алышбайт, тескерисинче бул мүмкүнчүлүктөрдү толугу менен пайдаланып, ар кандай көз караш точкасынан (чекиттен) ар кандай кыймылда стадияда көрсөткөн. Мындан сырткары скульптуралык чыгарма живопись менен графикага тиешеси жок көптөгөн сырткы көрүнүш шарттарын эске алуусу тийиш. Алыскы жана жакынкы точкалардан (чекиттерден) жалпы көрүнүшүн кабыл алуу. Кожомкулдун аты менен болгон байланыш подстамент менен кандайча байланышта? ж.б.

суроолор жаралат. Кожомкулдун айкелинде атрибуттардын азыгы жана ашыкча деталдардын жоктугу эстеликти монументалдуу-декоративтүү көрсөтөт. Анын кыргыз балбаны экенин башындагы 1-калгагы, 2-күмүштөн арстандын башы түшүрүлгөн кемер куру, 3-драпировкага ат жабдыкка түшүрүлгөн «кыял оюмчийими» аркылуу жазбай тааныса болот.

Адабияттар:

1. Ысыкеев А. Психолого-педагогический практикум в школе. - М., 1987.
2. Шалпыкова Т.К. Башталгыч мектепте геометриянын элементтерин окутуунун методикасы. - Вестник КГУ им. И. Арабаева №3.
3. Ермонская В.В. Основы понимания скульптуры. - М: Искусство, 1964.
4. Койчуманова Ч.У., Сапарбекова А.А. Кожомкул тарыхый инсан. - Бишкек, 2007.
5. Египетская скульптура.

Рецензент: д.и.н. Абдырахманов Т.А.